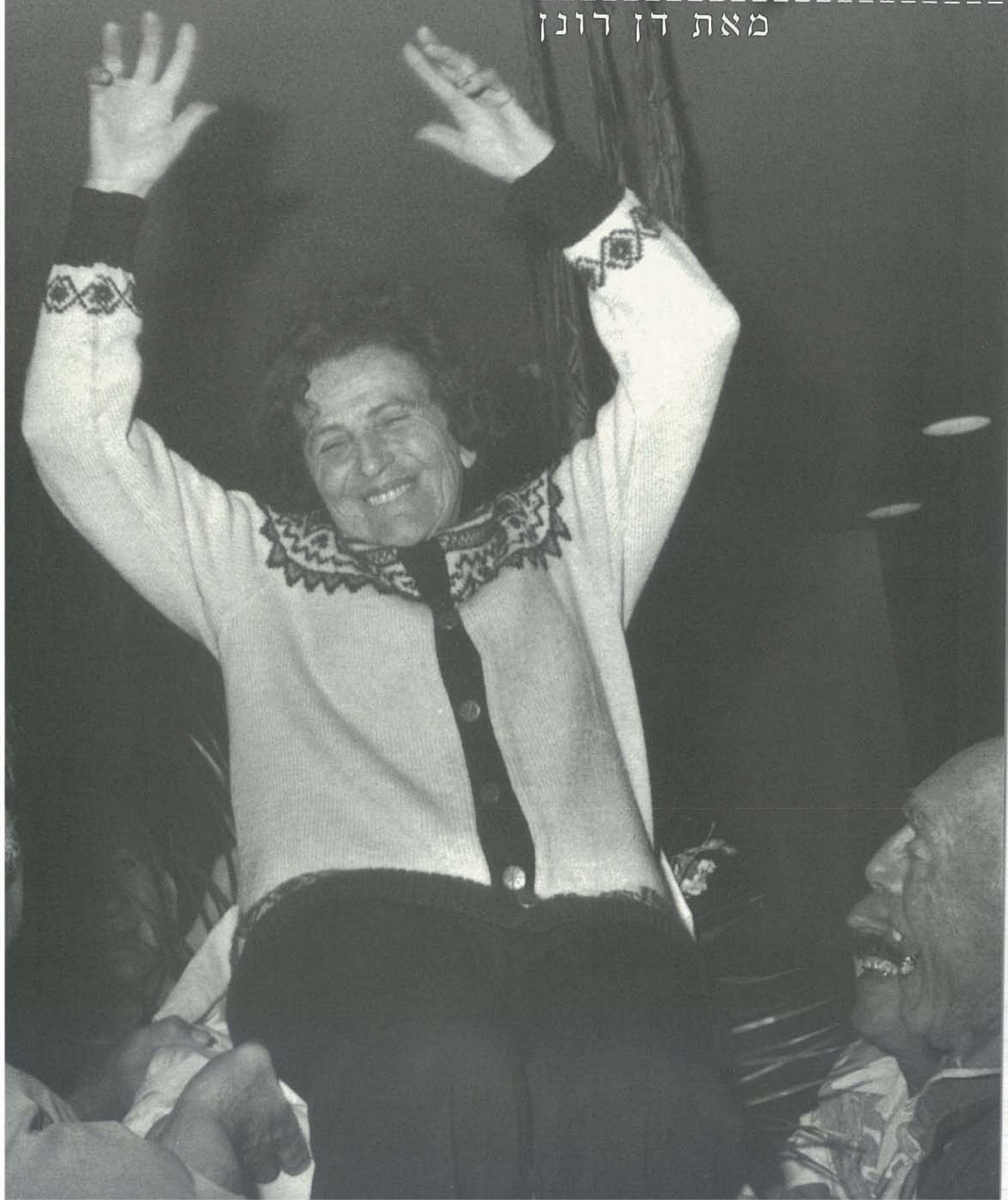

חולמים ומחוללים

מאת דן רונן

יום רביעי נאה. אה"צ בבית לסיין בת"א, מפגש של ותיקי תנועת ריקודי העם וממשיכיהם לדורותיהם. אירוע "חולמים ומחוללים" - מפגש עם נוף ילדות, עם ריקודי העם והעדויות של אז והיום. מפגש שכזה, בו הזמן עומד מלכת לזמן מה כדי לאפשר לאנשים להזכר, כדי למלא מצברים, לשאוב כוח ולהמשיך באותה הדרך למרות הכל.

מהי הדרך? מה היתה הדרך? מה היו החלומות? האם הם השפיעו? האם הם משפיעים היום?

המועדים "העגולים" של לידתה ומוותה של גורית קדמן הם סיבה טובה לציינים ולהרהר אחר משמעותם. אנו אוהבים מועדים "עגולים" שכן הם יוצרים אשליה של שליטה במצב ובזמן, של סדר ותכלית, והם טובים גם ככלי לניתוח תהליכים היסטוריים.

גורית קדמן היא סמל לתנועת ריקודי העם, הואיל והיא שמיסדה תנועה זו. זכותה הגדולה היא גם בהקדימה את דורה ובהדגישה גישה של "פלורליזם תרבותי" ביחס למורשת העדות, תפישה שהיתה מנוגדת לגישת "כור ההיתוך" שהיתה נפוצה אז. תרומתה גדולה גם לשימור ולתיעוד ריקודי העדות, שיריהן, כלי נגינתן תלבושותיהן ועוד.

היחס בין תהליכים היסטוריים ובין מנהיגים הוא דיאלקטי ומסובך. דיון בו הוא תרגיל אינטלקטואלי שאני זוכרו עדיין מערבי הקן ב"שומר הצעיר" בקרית חיים. אין ספק שהתהליכים והמנהיגים שלובים. הגדולה של מנהיגים היא היכולת לאבחן אפשרויות היסטוריות, לנצל הזדמנויות ועיתוי מתאים, לגלות צרכים של אנשים עוד לפני שהם באים לידי ביטוי ולדי גילוי, ולתת להם ביטוי ותשובות, ליצור חלומות, להאמין בהם ולהקדיש עצמם להגשימם.

האירוע בבית לסיין אורגן ע"י המדור לריקודי עם וריקודי עדות בהסתדרות החדשה בשיתוף עם משרד החינוך והתרבות. עריכה וניהול אמנותי - רעיה ספיבק, הפקה ואירגון - רנה מאיר, תחקיר - אילה גורן, וחברי הועדה: תמר אליגור, תרצה הודס וגילה טולדאנו.

האירוע נועד לחוג את יום הולדתה של גורית קדמן ולציין עשור למוותה. אולם, יותר מכך, הוא בא להביע הערכה לכל הראשונות והראשונים שיצרו את ריקודי העם הישראליים "יש מאין" והקימו תנועה גדולה של רוקדים, תנועה שנתנה ביטוי לצורך של העם להיות "נורמלי", לצורך בריקודי עם, בפעילות חברתית, לצורך לפתח טכסי חגים משמעותיים עבריים-חילוניים, ולצורך לשאוב ממורשת העדות העשירה ולשמור עליה. כמה מהמייסדים השתתפו גם הם באירוע, וביניהם רבקה שטורמן, רחל נדב, נועה אשכול, טובה צימבל ועוד.

באירוע הופיעו להקות של עדות ולהקות ריקודי עם בריקודים עם ניחוח של פעם, ליוותה תזמורת עממית, סיפרו סיפורי זכרונות והועלו הגיגים של ותיקים וטובים, הוקרנו תמונות מספרות מכל התקופות על המסך והמחישו את ההיסטוריה ואת המחשבות עליה.

לאירוע שכזה יש פוטנציאל להפוך לחויה - וזה מה שקרה. הכתבה בשורות הבאות איננה דיווח על האירוע, אלא ביטוי לכמה מהדברים שעלו וריחפו באויר וחושו להעלותם על הכתב ולחשוב עליהם.

האירוע נפתח, שלא כמקובל באירועים מעין אלה, ברב-שיח רעיוני בהשתתפות נעמי בהט, רות אשל, גיל אלדמע, דב נוי ובמילים ששלחו חיים גורי ואבנר בהט, והח"מ כמנחה. הדיון נסב על הקשר הדיאלקטי בין "חזון ומציאות בתרבות העממית בישראל". החזון הוא של האמהות המייסדות והיוצרות של הריקודים ושל האבות הראשונים, חזון של "עם רוקד", מושג שטבעה גורית קדמן ובהשוואתו עם המציאות של ימינו אלה.

פתחתי את הרב שיח בסיפור-משל המדגים את היחס בין חלומות ומציאות: הסיפור הוא על פיל שהתחתן עם נמלה. הלך הפיל לעולמו, התלוננה הנמלה "עכשיו איאלץ לעבוד כל ימי רק כדי לקבור אותו".

להשוואה בין מה שהיה ומה שהויה אפשר להשתמש באימרתו של ליאון בלוס, מנהיג סוציאליסטי צרפתי: "פעם ידעו "מה" רוצים וה"איך" לא היה משוכלל כל כך, היום ה"איך" משוכלל אבל ה"מה" מעורפל".

גורית קדמן והיוצרות הראשונות ידעו "מה" הן רוצות. ומה שהן רצו היה ליצור ריקודי חג וריקודי עם פשוטים שירקוד אותם ציבור גדול ושיהיו ביטוי לתרבות העברית הנוצרת בא"י, על בסיס חילוני. תרבות עממית שתבטא את המהפכה הציונית הגדולה ויצירתו של ה"יהודי החדש" בא"י, היהודי הפרודוקטיבי, הקשור לאדמה, והשונה מהיהודי הגלותי - היהודי של הגטו.

מבחינה כמותית זכה החלום להגשמה מעל ומעבר. בכנס "דליה" 1944 הופיעו להקות עם 22 ריקודי עם שמתוכם שמונה בלבד היו מקוריים. היום, סופרים למעלה מ-2000 ריקודי עם; 100 אלף איש ואשה רוקדים לפחות פעם בשבוע ועוד 100 אלף הרוקדים מדי פעם. עשרות להקות מחול, להקות של עדות ולהקות אתניות וערביות פועלות באופן סדיר, פסטיבלים רבים מתקיימים, ומושכים קהל גדול, ישראל מבוקשת בפסטיבלים בינלאומיים, ועוד ועוד רשימת הישגים.

השאלה היא האם זו הגשמת החלום? כאן המקום להעיר כמה הערות על המושג אוטופיה. המלה אוטופיה מקורה יווני והיא טעונה משמעויות שונות. תרגומה הוא "ארץ שאינה בשום מקום". ראשון השתמש בה תומס מורוס האנטלי. המפורסמת בין האוטופיות הציוניות מופיעה בספרו של תיאודור הרצל "אלטנוילנד". באוטופיות הציוניות חלמו והשתעשעו: כיצד ייראו ערים וכפרים במדינת היהודים, מה יהיה יחסה של המדינה לערבים? מה יציגו בתיאטרון ובאופרה? כיצד יתלבשו, יאכלו, ירקדו, ישירו ויאהבו?

גורית קדמן היצ סמל לתנועת ריקודי העם,

החזיל והיצ שמיסדה תנועה זו. זכותה

הגדולה היצ גם בהקדימה את דורה

ובהדגישה גישה של "פלורליזם תרבותי"

ביחס למורשת העדות, תפישה שהיתה

מנוגדת לגישת "כור ההיתוך" שהיתה

נפוצה אז. תרומתה גדולה גם לשימור

ולתיעוד ריקודי העדות, שיריהן, כלי

נגינתן תלבושותיהן ועוד

התפתחות הריקודי העם אינה הבעיה.

בספרה של רחל אלבוים-דרור, בהוצאת יד בן צבי 1993, "המחר של האתמול", היא מציינת: "הצפייה לקראת העתיד, לא פחות מזיכרון העבר, היא חלק ממשמעות הזמן ההיסטורי". מבחינה זו האוטופיה הינה חלק מן הציפיות, הסמלים והמבנים הרוחניים שבאמצעותם אנו תופשים את עצמנו ואת המציאות ונותנים לה משמעות.

ההתפתחות היא הסימפטום. הבעיה אינה

רחל אלבוים-דרור מציינת כי ביהדות שימש היסוד האוטופי על גאולה ועל א"י גם כחלום וגם כבלם וכמחסום שמנע את הגשמת החלום; המחסום היה הפחד מאי עמידה בכובד הציפיות האוטופיות. מצד שני, הציעו האידיאות האוטופיות אלטרנטיבות המתח הנוצר בין העולם האוטופי ובין המציאות שאנו מכירים מעורר דיאלוג בין המצוי והרצוי, בין הקיים והאפשרי.

בריקודי העם עצמם. הריקודים היום

רחל אלבוים-דרור מציינת כי האוטופיות מבטאות את אמונת האדם ביכולתו לכוון חברה מאושרת וצודקת אם ישונו ההסדרים החברתיים הקיימים. האוטופיה אינה חותרת לשנות את האדם אלא מאמינה שהאדם ישתנה אם ישתנו המוסדות החברתיים. אבל האוטופיה מבטאת גם את מגבלותיו של הדמיון האנושי, את האילוצים הטמונים בשפה ובחשיבה האנושית - "השימוש בצופנים ובציפיות של התקופה שבה נכתבה היצירה מגבילים ואולי מקפאים את הדמיון האוטופי".

משוכללים יותר מאשר היו בעבר,

הרקדנים מאומנים טוב יותר, התזמורות

ריקודי העם היו חלום והם עדיין חלום. מבחינת הריקודים החלום קרם עור וגידים - נוצרו ריקודים רבים, והם פופולריים, הריקודים גורמים הנאה לאנשים וגם מבטאים צרכיהם ושאיפות. אבל, כבר בתחילת התפתחותם של הריקודים, חשה גורית קדמון כי "סטינו מהדרך". בכנס "דליה" האחרון 1968 היא טענה: "סטינו מהדרך - לא כנס של חוגי רוקדים היה זה, אלא מופע ראווה בימתי". מצד שני, הרי רצינו "עם רוקד" - ההמונים רוקדים, והמונים צופים בלהקות, וכדי שזה יקרה, צריכים המופעים להיות מקצועיים, גדולים, בימתיים ומושכים וכאלה הם.

טובות יותר, הכלים משוכללים ורבים

יותר. הבעיה היא לא במשל אלא בממשל

ביטוי של הרצון להשתלב במרחב וליצור בארץ דור חדש ועם עברי, עם שהוא לא עדה דתית מתבדלת, אלא חלק ממרחב היסטורי וגיאוגרפי שאליו אנו שייכים.

גדולתה של גורית קדמן היתה בתרומתה למיסוד של תנועת ריקודי העם, מיסוד שאפשר לתנועה לעבור מתנועה ישובית טרום מדינית למערכת ממוסדת של הפצת "תרבות עממית רשמית" באמצעות מנגנונים וסוכני תרבות. גורית הובילה תהליך של מאמץ מכוון ליצור "ריקוד עם ישראלי אותנטי", להפיצו ולהפכו לנחלת העם.

יעקב שביט, במאמרו "הרובד התרבותי החסר ומילוייו", בספר "התרבות העממית", בהוצאת מרכז זלמן שזר ובעריכת בי' ז' קדר 1996, מתאר את הנסיונות שנעשו במושב בארץ כבר משנות ה-80 של המאה ה-19 ליצור רפרטואר של תרבות כמו ספרות, בית עם, תיאטרון שירים, מנהגים, שפה מדוברת ועוד.

השאלה האם אפשר ליצור תרבות עממית הטרידה גם את גורית קדמן. טענתה היתה שזה אפשרי ואפילו חובה. שביט מציין כי י"ח ברנר טען שאי אפשר ליצור תרבות עממית באופן מלאכותי באמצעות "מנגנוני תרבות" רשמיים. לדעתו של י"ח ברנר "תרבות עממית צריכה לצמוח מהתגבשותם של חיים לאומיים עממיים שלמים בארץ ישראל... רק חברה אורגנית יוצרת תרבות אורגנית שאינה יכולה להיות משמע: תרבות מאורגנת לקולטורה" - כתב י"ח ברנר. אבל רוב הוגי הדעת בארץ חשבו שעלינו ליצור את הרובד החסר בתרבות העברית החדשה, וזאת גם משום החשש שתרבות עממית שתיווצר מלמטה ללא הזיקה והסטנדרטים החדשים של התרבות העברית, עלולה להכניס למערכת התרבותית החדשה יסודות "שליליים", כמו למשל התרבות העממית היהודית של הגטו.

ריקודי העם הם אחת היצירות

האזרישראליות ביותר שנוצרו בארץ, הם

אחד הביטויים לתופעה של "מיתוס

הצבר" ו"כנעניות" - דהיינו ביטוי של

הרצון להשתלב במרחב וליצור בארץ

דור חדש ועם עברי, עם שהוא לא עדה

דתית מתבדלת, אלא חלק ממרחב

היסטורי וגיאוגרפי שאליו אנו שייכים

נוצרת התנגשות של ריקודי עם לבמה עם הספונטניות של הפולקלור האותנטי-המשפחתי-הקהילתי, אבל אילו היו ריקודי העם נשאים ספונטניים ואותנטיים בלבד הם היו הופכים מהר מאד למוצג מוזיאוני. מדוע איפוא הטענות? הרי ברגע שהבאנו את ריקודי העם לבמה, לכנסים הגדולים, לקהלים גדולים, הם הפכו לריקודי במה, שלהם חוקים שונים והם אינם "ביטוי עממי, ספונטני, אותנטי". לכן, המושג "סטינו מהדרך" הוא בעייתי.

לדעתי, התפתחות ריקודי העם אינה הבעיה. ההתפתחות היא הסימפטום. הבעיה אינה בריקודי העם עצמם. הריקודים היום משוכללים יותר מאשר היו בעבר, הרקדנים מאומנים טוב יותר, התזמורות טובות יותר, הכלים משוכללים ורבים יותר. הבעיה היא לא במשל אלא בנמשל.

המסכתות של חגי הטבע "הומצאו" בארץ דעכו, כשהבולטת ביניהם היתה חגיגת הביכורים, אבל היו גם נטיעות ט"ו בשבט, טכסי הדלקת הנרות בחנוכה, לילות שבת, חג העומר, ליל הסדר, ערב פסח ועוד. הסיבה לדעיכת המסכתות חיפוש ביטוי עצמי ויצירה אינדיבידואלית ודגש פחות על "תרבות מגויסת".

הבעיה היתה לא עם השירים והריקודים אלא עם הקק"ל, עם הערכים שהשתנו. הקק"ל הפכה ל"מינהל מקרקעי ישראלי" - מיסוד ממשלתי הגובה מיסים; חגיגות הביכורים לא היו יותר ביטוי של עבודת כפיים, של גאולות אדמה וולנטרית, של חזרה לימי התנייך ועוד, וזה בא לידי ביטוי בטיכסי החגים. המשבר היה בעיקרו רעיוני.

הרגשת "סטינו מהדרך" של חלק מהאבות המייסדים היא משבר הזהות שלנו, משבר החלומות שלנו. ריקודי העם הם אחד מהביטויים הבולטים ביותר של חיפוש הזהות העברית החילונית, זהות זו שנאבקה בגולה ע"י שלילת הגלות, ע"י חידוש השפה העברית והספרות העברית, ע"י דחיית הזהות הדתית הגלונית - זהות זו היא הנמצאת במשבר. גם בעבר היו בעיות בזהות העברית החילונית, כי היא היתה "הדבר והיפוכו". ריקודי העם ביטאו דיאלקטיקה זו:

- ריקודי העם היו ריקודים אקלקטיים עם השפעות של ריקודים עמים שונים - ובכל זאת היה להם סגנון.
- הם היו ריקודים שביטאו שייכות, אבל היתה בהם גם זרות מסוימת, הם ביטאו שייכות לא"י, אבל גם נתנו ביטוי לארצות המוצא שמהן באו העולים.
- ריקודי העם היתה בהם מלאכותיות של ריקודי פולקלור הנוצרים בימינו, ובכל זאת יש בהם מהאותנטיות ורבים רוקדים בהתלהבות.
- ילדי שנות התשעים, הגרים רובם בישובים עירוניים, רוקדים ריקודי אכרים ורועים של שנות החמישים ומזדהים עם הסמלים. ריקודי העם שואבים מסמלים דתיים - ומבטאים עבריות וחילוניות.
- ריקודי העם הם ביטוי לאומי מחד, אבל גם ביטוי לרצון לשוויוניות, לאחוות עמים ולסוציאליזם מאידך.
- ריקודי העם אפשרו להתמודד עם מתחים, להזהות עם ריקודי הערבים, ריקודי העדות, ריקודי החסידים - על אף המתחים בחיי היום יום.
- ריקודי העם היו ביטוי לסולידריות בחברה שסועה, אבל סולידריות התקפה לעת הריקודים בלבד. הדיאלקטיקה הזו היא גם עוצמתם של ריקודי העם וגם חולשתם. המאפיין את ריקודי העם הוא שהם מהווים ביטוי לחיוניות הישראלית, לגיוון הרב של החברה הישראלית, ביטוי לחלומות שלנו וגם לבעיות. ריקודי העם הם אחת היצירות הארצישראליות ביותר שנוצרו בארץ, הם אחד הביטויים לתופעה של "מיתוס הצבר" ו"כנעניות" - דהיינו

גורית גילתה את היופי הטמון בריקודי

שביט מציינן, כי התרבות העברית היתה זקוקה למימד העממי, שאיננו בהכרח מעוגן במסורת הדתית. "המילוי" של הרובד החסר נעשה ע"י מנגנונים רשמיים כמו הקק"ל ובתי"ס שארגנו חגיגות טכסים, מסכתות וחגיגות שחלקן נעשו ביוזמות מקומיות ופרטיות. כך באו לעולם שירי ילדים וריקודים עממיים. תהליך זה היה אורגני, עד כדי כך שתוך זמן קצר כבר אפשר היה להתייחס בטבעיות גמורה למחולות העממיים שהתפתחו על פי דגמים שונים, חלקם של עמים אחרים, כ"ביטוי לאמנות הכפר הישראלית".

העדות ושכנעה את בני העדות לשמר

ולתעד מסורות אלו, וגם לז להתייבש

לחשוף אותם לציבור הרחב. גורית

פעלה לשלב מסורות אלה בריקודי

העם ולהחיות אותן. בפולקלור העדתי

רצתה גורית גורם מקרב ולז מפריד

על אף שונותו וייחודו, היז גילתה

שהפולקלור מפתח אמפתיה, כי הז

בנוי על השתתפות ומזמין כל אחד

להשתתף ולהזדהות

התחום השני של חלום ומציאות שמסמלת גורית, הוא תחום ריקודי העדות. גורית גילתה את היופי הטמון בריקודי העדות ושכנעה את בני העדות לשמר ולתעד מסורות אלו, וגם לא להתייבש לחשוף אותם לציבור הרחב. גורית פעלה לשלב מסורות אלה בריקודי העם ולהחיות אותן.

העולים החדשים, בעיקר מארצות המזרח וצפון אפריקה, היו חדורים במסורת היהודית ושומרי מצוות. הריקודים לא נחשבו בעיניהם כדבר שראוי להוציא מהקשרו ומקורו, כלומר ממסגרת חגיגת המשפחה. באותה תקופה של שנות החמישים, עדיין היתה שלטת תפישת "כור ההיתוך" - דהיינו, מאמצים מכוונים לשנות את העולים ואת תרבותם כדי להתאים לקליטה והסתגלות לתרבות הארץ הישראלית. לגורית, אולי גם בשל הסיבה שבריקודי העם היה כבר ביטוי למעמד השוויוני של ריקודי כל העמים וכל העדות, היה קל יותר להגיע לתפישה של "פלורליזם תרבותי", שלפיו לכל עדה הזכות לשמור על מורשתה, וכך בהדרגה תיווצר התרבות הישראלית מההשפעות השונות.

בפולקלור העדתי ראתה גורית גורם מקרב ולא מפריד על אף שונותו וייחודו. הפולקלור מקרב משום שאנו מכבדים את הגאים על מורשתם, משום שהפולקלור הוא ביטוי לרגשות אנושיים פשוטים, משותפים ומובנים, והינו תגובה לתופעות בחיי היום יום של כל אדם. גורית גילתה שהפולקלור מפתח אמפתיה - הזדהות עם הזולת - כי הוא בנוי על השתתפות ומזמין כל אחד להשתתף ולהזדהות.

דרכה של גורית הוכיחה, שהדרך למיזוג תרבות הוא דרך שימור והחייאה של מורשת העדות השונות. לא כדי "לחזק דימוי עצמי" או "פיצוי על קיפוח", אלא מפני שמיזוג אפשרי רק על בסיס של גאווה על מורשת. רק כך אפשר לבנות את המערכת של שונות בתוך אחדות שהיא המודל הרצוי למיזוג תרבויות.

גורית הניחה את היסודות לתנועת ריקודי עם גדולה, ולשימורם והחייאתם של ריקודי העדות. הבעיה שלנו היא "איך" ו"לאן" להמשיך? כיצד לעגן את פולקלור העדות בחיי היום יום? כיצד לקיימו בתנאים כה שונים בתנאים הטבעיים? כיצד למנוע התנוונותם של ריקודי עדות וריקודי עם כתוצאה מהתפתחויות טכנולוגיות ותקשורתיות והשפעת המיסחור ומהפכת המידע? כיצד לשמור על ריקודי העם שלא ידעכו כתוצאה מהצורך בגירויים ובחידושים מתמידים ובהנאות מהירות תכופות ומשתנות, כתוצאה מהתפתחות גישה הדוניסטית-אינדיבידואלית של היחיד ביחסו לחברה, וכתוצאה מהחלשות החישובים החברתיים הקולקטיביים? כיצד לשמור על הפשטות, על ההמשכיות, על האותנטיות והספונטניות של ריקודי העם שלא ייהרסו ע"י כוחות הבמה וכוחות השוק וחוסר הטעם.

ריקודי העם הצליחו עד עכשיו, יותר מכל תחום יצירה אחר של שנות הארבעים והחמישים, להמשיך ולחיות גם בימינו, להיות נפוצים ואהובים, למרות כל השינויים שחלו במדינה, בחברה ובריקודים עצמם, יש בכך גם מעין סימן לעתידם ולהתפתחותם.

